

РОЗДІЛ II. ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ОСВІТИ ТА ЗАГАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

УДК 371.671:94(100)

В. С. Бугрій

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

РЕАЛІЗАЦІЯ БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНІЗАЦІЇ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ГЛУХІВСЬКОЇ ОКРУГИ

У статті, на основі аналізу джерел, розкрито хід реалізації більшовицької політики українізації в загальноосвітніх навчальних закладах Глухівської округи. Встановлено, що вона, передусім, зводилася до переходу на українську мову навчання. Для цього окружною комісією з українізації систематично здійснювався облік педагогічних кадрів і для тих, хто не володів українською мовою, проводилося відповідне навчання. Завдяки цілеспрямованим зусиллям Глухівської інспектури народної освіти було повністю українізовано школи в декількох районах. При цьому процес українізації не обмежував розвиток шкіл для національних меншин у Глухівській окрузі.

Ключові слова: коренізація, українізація, загальноосвітня школа, Глухівська округа.

Постановка проблеми. Масштабні суспільно-політичні зміни, що розпочалися сьогодні в Україні, передбачають глибоке оновлення патріотично налаштованими кадрами всіх галузей держави й у тому числі системи загальної освіти. Подібні процеси наша держава переживала у 20–30-х рр. ХХ ст. Тоді була здійснена ціла низка заходів, метою яких було врахування національних чинників при формуванні державного апарату; організація мережі навчальних закладів усіх ступенів, закладів культури, газет і журналів, книговидавничої справи мовами корінних національностей; глибоке вивчення національної історії, відродження й розвиток національних традицій і культури. Узагальнення цих перетворень дає можливість вірно вибудувати стратегію розвитку національного відродження та уникнути помилок на цьому шляху.

Аналіз актуальних досліджень. Наукове вивчення особливостей розбудови у 20–30-х рр. ХХ ст. національної культури та впровадження української мови в усі сфери діяльності держави починається з 1960-х років. З'являється низка наукових праць, авторами яких були Н. Горбач, І. Іваненко, В. Лозицький, П. Чирко та ін. Але радянські історики працювали тоді в складних ідеологічних умовах і змушені були замовчувати негативні явища суспільного життя. Якісно новий етап у дослідженні національного відродження 20–30-х рр. ХХ ст. починається після 1991 р. Останнім часом

цьому аспекту присвятили свої дослідження В. Борисов, М. Кузьменко, О. Удод, В. Яремчук та ін. Але здебільшого автори обходять стороною питання впровадження української мови в загальноосвітніх закладах окремих регіонів. Отже, недостатнє висвітлення даного аспекту робить необхідним подальше вивчення теми в сучасному контексті на основі нового джерельного та історіографічного матеріалу.

Метою статті є розкриття, на основі комплексу джерел, заходів по реалізації більшовицької політики українізації в загальноосвітніх навчальних закладах Глухівської округи.

Виклад основного матеріалу. Важливою складовою суспільно-політичних і культурних процесів 20–30-х рр. ХХ ст., розпочатих більшовицькою владою, була політика «коренізації», спрямована на надання народам радянських республік певної можливості розвивати свої національні культури й мови. В Україні політика «коренізації» отримала назву «українізації». Українізація передбачала підготовку, виховання й висунення кадрів корінної національності, видавництво газет, журналів і книг українською мовою. Але ці заходи не були самоціллю, щоб зміцнити свій вплив у республіці, партія змушена була перейти на спілкування з населенням його мовою та створювати управлінський апарат із місцевих кадрів. Причиною цього було те, що село залишалось українським за національною ознакою і не піддавалось русифікації. Наприклад, за даними окрстатбюро у 1920 р. населення Глухівщини мало такий етнічний склад: українців – 279583 – 63%; росіян – 154742 – 34,86%; євреїв – 8932 – 2,2%; інших – 612 – 0,2%; разом – 443869 (крім Путивльського та Семенівського районів) [1, арк. 3].

Освітня робота була оголошена більшовиками третім (після військового та економічного) фронтом боротьби за соціалізм, але в той же час вона стала головним плацдармом для втілення в життя політики українізації. Офіційно курс на «коренізацію» було взято у 1923 р. на XII з'їзді більшовицької партії. У його резолюції говорилося: «З'їзд рекомендує членам партії у якості практичних заходів добитися того, щоб: органи національних республік і областей будувалися переважно з місцевих людей, які знають мову, побут, звичаї відповідних народів; були видані спеціальні закони, які б забезпечували використання рідної мови в усіх державних установах, що обслуговують місцеве національне населення» [6, 716]. Але ще до того своєю постановою у вересні 1920 р. «Про введення української мови в школах та радянських установах», Раднарком УСРР оголосив українізацію шкільництва, доручивши Наркомату освіти терміново розробити план розвитку освітніх і

виховних закладів усіх ступенів і розрядів з українською мовою викладання. Для цього негайно передбачалося ввести обов'язкове її вивчення в навчально-виховних установах, зокрема в тих, що готували працівників світи. Отже, необхідно було перетворити українську мову на знаряддя комуністичної освіти трудящих мас, щоб прискорити темпи соціалістичного розвитку українського суспільства.

Політикою українізації формально керувало політбюро ЦК КП(б)У та РНК України. При Раді народних комісарів була створена Центральна Комісія українізації радпарату на чолі з Головою РНК УСРР В. Чубарем. Але фактично виконання всіх заходів переклали на Наркомат освіти України. Саме в ньому й був сформований центр українізації, до якого входили Г. Гринько, М. Скрипник, О. Шумський, М. Яворський та ін. Наркоматом була розроблена програма переходу на викладання українською мовою в різних типах навчальних закладів. Для практичної реалізації розроблених заходів на місцях створювались окружні та районні комісії з українізації. Була запроваджена й посада Окружного інспектора з українізації.

Порубіжне становище Глухівщини зумовило зросійщення всіх сфер життя, у тому числі й освіти. Для досягнення українізації школи необхідно було забезпечити її кваліфікованими вчительськими кадрами. Для того, щоб допомогти вчителям оволодіти українською мовою створювалися державні курси. Наприклад, «Програма по українізації радянського апарату Чернігівської губернії» (до складу якої входила й Глухівщина) передбачала трьох та дев'ятимісячні курси. Тримісячні курси велися за двома предметами: українська мова – 70 лекцій; українознавство – 15 лекцій [3, арк. 17]. Дев'ятимісячні курси мали дещо більше предметів з таким обсягом годин: українська мова – 70 лекцій; українознавство – 45 лекцій; історія України – 20 лекцій; економічна географія – 10 лекцій; українське письмо – 15 лекцій; разом – 160 [3, арк. 17].

Центральною Комісією українізації при РНК УСРР на чолі з В. Чубарем було розроблене «Положення про перевірку знань української мови службовців радустанов», яке включало такі пункти:

1. Перевірку проводить іспитова комісія у складі: а) урядницька комісія, б) представник місцекому, в) викладач української мови на курсах даної установи, г) представник інспектури українізації.

2. Порядок іспиту такий: а) письмова праця, б) усна перевірка.

Матеріал для письмової перевірки призначає іспитова комісія, а саме: а) приклад ділового листа, б) вільний твір на теми з радянського життя, в) диктант, який робить викладач курсів.

Усну перевірку можна проводити двома способами: а) усна доповідь на запитання Комісії в межах засвоєної програми, б) перевірка співробітника на його щоденній звичайній праці.

3. Комісія робить висновки з проведеного іспиту та складає протокол, поділяючи співробітників на такі категорії:

I. Знає добре українську мову (вільно розмовляє, вільно перекладає, грамотно пише).

II. Знає українську мову (добре перекладає з російської мови на українську і навпаки за допомогою словника, володіє мовою в межах щоденного вжитку та уміє виправляти зроблені помилки).

III. Не знає (читає, перекладає, але живою розмовою не володіє) [1, арк. 6].

Згідно з постановою ВУЦВК і РНК УСРР від 30 квітня 1925 р. виконавчий комітет Глухівської округи мав не пізніш як 1 жовтня 1926 р. звільнити з посад співробітників, що до цього часу не оволоділи українською мовою [1, арк. 10].

У подальшому створена «Глухівська Округова комісія у справах українізації» мала систематично здійснювати облік педагогічних кадрів і для тих, хто не володів українською мовою, організовувати відповідне навчання. Для вчителів встановлювався термін, переважно один рік, щоб здійснити перехід на українську мову викладання. Про це свідчить, наприклад, «Витяг з протоколу засідання Глухівської Округової комісії у справах українізації» від 26 грудня 1929 р. У ньому було ухвалено: «11 учителів району, які української мови зовсім не знають, але вчителюють в українських школах, на посаді залишити умовно, провівши їм повторного іспиту наприкінці навчального року» [2, арк. 5].

Про серйозність перевірки знань з української мови в учителів свідчить заява на адресу Глухівського округового інспектора з українізації від учительки Білокопитівської школи В. Бойкової: «На перевірці з українознавства, що проводилося 6 грудня 1929 р., я була в надзвичайно нервовому стані й тому хвилювалася, наслідком чого було те, що я, даючи усні відповіді членам перевіркової комісії, подекуди вживала російських слів, а це спричинилося до помилкового враження, що ніби я не цілком задовільно володію українською мовою, між тим у дійсності це не так, бо вже з малих років, зріши в селянській сім'ї, я розмовляла тільки українською мовою, коли ж училась у Мринській учительській семінарії, то захоплювалася українською літературою та прочитала майже всіх видатних

українських письменників. Тому я вважаю постанову комісії про віднесення мене до 2-ї категорії помилковою та прохаю Вас, шановний товаришу, виправити цю помилку й зарахувати мене до категорії першої» [2, арк. 95].

Завдяки цілеспрямованим зусиллям як свідчать «Матеріали про стан українізації» Глухівської інспектури народної освіти на 1929–1930 навчальний рік було повністю українізовано школи й політустанови в районах: Шостенському, Ярославецькому, Понорницькому» [2, арк. 34]. Такі результати, безумовно, засвідчували помітний поступ у справі розвою української національної освіти на теренах Глухівщини.

Слід зазначити, що українізація системи народної освіти не призводила до підкорення її винятково українській мові. Навпаки, вона сприяла розвиткові національних шкіл, їх фактичному розквіту в другій половині 20-х років. У положенні ВУЦВК від 6 липня 1927 р. «Про забезпечення рівноправності мов та про сприяння розвиткові української культури» вказувалося:

1. Мережу освітніх установ належить будувати так, щоб людність кожної національності мала змогу дістати початкову (школи соцвиху) освіту рідною мовою.

2. Українську мову та українознавство в усіх школах і дитячих будинках національних меншостей і російську мову в усіх школах і дитячих будинках з неросійським населенням належить викладати як обов'язкову дисципліну, відповідно до встановленого навчального плану.

3. У школах фабзавучу, робітничих курсах викладання належить провадити рідною мовою учнів. У профшколах викладання напотреб обслуговування національних меншостей.

4. Вищі шкільні заклади, за винятком призначених виключно для потреб національних меншостей, провадять свою роботу українською мовою [4, 389].

Про збереження мережі національних шкіл у Глухівській окрузі свідчать дані інспектури народної освіти: «за національними ознаками школи поділяються у такий спосіб на 1929–1930 навчальний рік: 219 – українських шкіл; 151 – російських; 3 – єврейських» [2, арк. 34].

Проте, національне забарвлення процесу українізації викликало активний спротив з боку російськомовного населення в Україні. Бажаючи за всяку ціну відстояти своє привілейоване становище, воно й надалі захищало панування російської культури. Невиконання розпоряджень української влади, саботаж, глузування з усього українського були звичайними засобами боротьби російського громадянства проти української культури. Значні

недоліки в цій справі спостерігалися й у Глухівській окрузі. Як констатувалося в тих же «Матеріалах про стан українізації» Глухівської інспектури народної освіти від 1930 р., «клуби українізовано зовсім недостатньо, роботу свою ведуть російською мовою, для прикриття прикрашають стіни портретами українських письменників, плакатами, гаслами, які бувають писані такою мішанкою, що викликають лише посміховище. Українських книжок у книгозбірнях клубів зовсім недостатньо» [2, арк. 34]. Далеко не оптимістичною була картина й у загальноосвітніх школах. Так, у ході перевірки знань української мови серед учителів Глухівського та Шостенського районів, проведеної у 1928 р., було встановлено, що вони «як слід української мови не знають. Учителі знають українську мову так: 8% – цілком достатньо, 12% – середньо, 80% – недостатньо. За абсолютне незнання української мови було знято з посади в Глухівському районі – 3 вчителі, в Шостенському – 5» [2, арк. 34]. Як пояснюють автори навчального посібника «Сумщина в історії України», такий стан справ був викликаний низкою причин. Хронічно не вистачало літератури: підручників, словників. Найскладніше становище було в учителів природничих дисциплін. Специфічність термінології призводила до нарікань як з боку учнів, так і їхніх батьків. Але попри всі негаразди, завдяки активності уряду України, процес українізації дав позитивні наслідки: була приведена у відповідність із національним складом мова викладання у школах. Проте сприятливі умови для українізації тривали недовго. Уже у вересні 1929 р. заарештували найбільш активних провідників українізації. Це поклало початок «розстріляному відродженню» [7, 335].

Перші спроби згортання українізації стали помітні вже у 1927 р., коли почалися зміни в апараті комісаріату освіти. З посади народного комісара було усунуто палкого прибічника українізації О. Шумського. Його звинуватили в тому, що перебуваючи на посаді очільника української освіти, він у своїй діяльності допускав викривлення в національному питанні. Новий керівник народного комісаріату освіти М. Скрипник, попри все, продовжив втілення в практику політики українізації. Лише після призначення на посаду народного комісара освіти у 1933 р. В. Затонського розпочався повний відхід від політики українізації. Як відзначали сумські науковці Б. Корогод та Г. Корогод на початку 30-х рр., в умовах голодомору, «під загрозою опинилися не тільки культура й мова, а саме фізичне існування нації. Українізація відійшла на задній план, забулась, а подальший період остаточно звів нанівець її і так досить скромні результати» [5, 25].

Крапка в політиці «коренізації» в Україні була поставлена у 1938 р. Саме в цьому році вийшла постанова Раднаркому УРСР про обов'язкове викладання російської мови в усіх неросійських школах, яка сприяла русифікації, і постанова Політбюро ЦК КП(б)У «Про реорганізацію національних районів та сільрад УРСР у звичайні райони та сільради», що зумовила ліквідацію національних адміністративно-територіальних утворень на території республіки. У цьому ж 1938 р. ЦК КП(б)У ухвалив постанову «Про реорганізацію національних шкіл на Україні», у якій створення навчальних закладів національних меншин кваліфікувалося як спроба буржуазно-націоналістичного впливу на дітей.

Висновки. Таким чином, вивчення державної політики українізації дає можливість стверджувати, що вона була викликана гострою необхідністю для партії більшовиків зміцнити свій вплив серед населення республіки. У загальноосвітніх закладах Глухівської округи вона за своїм змістом, передусім, зводилася до переходу на українську мову навчання. Для цього окружною комісією з українізації систематично здійснювався облік педагогічних кадрів і для тих, хто не володів українською мовою, організовувалося відповідне навчання. Для вчителів встановлювався термін, переважно один рік, щоб здійснити перехід на українську мову викладання. Завдяки цілеспрямованим зусиллям Глухівської інспектури народної освіти було повністю українізовано школи в декількох районах. Процес українізації не обмежував розвиток шкіл для національних меншин у Глухівській окрузі.

На жаль, уже наприкінці 20-х рр. розпочинається процес згортання українізації як на теренах УСРР, так і в Глухівській окрузі, а в подальшому її результати остаточно були зведені нанівець.

ЛІТЕРАТУРА

1. Держархів Сумської області, ф. Р-2322, оп. 2, спр. 142, арк. 3–12.
2. Держархів Сумської області, ф. Р-2322, оп. 2, спр. 142(а), арк. 5–95.
3. Держархів Сумської області, ф. Р-4563, оп. 1, спр. 727, арк. 17–53.
4. Історія української школи і педагогіки. Хрестоматія. – К. : Знання, 2005. – 767 с.
5. Корогод Б. Л. Здійснення українізації на Сумщині в 20-х роках (на матеріалах Глухівської, Роменської, Конотопської і Сумської округ): лекції з історії рідного краю / Б. Л. Корогод, Г. І. Корогод. – Суми, 1993. – 27 с.
6. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Ч. I. – М. : Госполитиздат, 1953. – 952 с.
7. Сумщина в історії України : навчальний посібник. – Суми : Мак-Ден, 2005. – 496 с.

РЕЗЮМЕ

Бугрий В. С. Реализация большевистской политики украинизации в общеобразовательных учебных заведениях Глуховской округи.

В статье, на основе анализа источников, раскрыто реализацию большевистской политики украинизации в общеобразовательных учебных заведениях Глуховской округи. Установлено, что украинизация, в первую очередь,

сводилась к переходу на украинский язык обучения. Для этого окружной комиссией по украинизации систематически велся учет педагогических кадров и для тех, кто не владел украинским языком, организовывались соответствующие курсы. Благодаря целенаправленным действиям Глуховской инспектуры народного образования были полностью украинизированы школы в нескольких районах. При этом процесс украинизации не ограничивал развитие школ для национальных меньшинств в Глуховской округе.

Ключевые слова: коренизация, украинизация, общеобразовательная школа, Глуховская округа.

SUMMARY

Bugrii V. The implementation of the bolshevik policy of ukrainization in secondary schools of Glukhiv district.

In the article, based on an analysis of the sources, it was found out that an important component of the socio-political and cultural processes of the 20–30-ies of the XXth century, initiated by the Bolsheviks, was a policy of «indigenization», aimed at providing the people of the Soviet republics with specific opportunities to develop their national culture and languages. In Ukraine the policy «indigenization» was called «Ukrainization».

Educational work was declared by the Bolsheviks to be the third (after the military and economic) front of the struggle for socialism, but at the same time it became the main base for the implementation of the policy of Ukrainization. Officially the course on «ndigenization» was taken in 1923 at the XII Congress of the Bolshevik party. But even before its decision in September 1920, the Sovnarkom of the USSR announced the Ukrainization of schools, instructing the People's Commissariat of education to develop urgently a plan for the development of education institutions of all levels with Ukrainian language of teaching. By the Council of people's commissars was established the Central Ukrainization Commission. For the practical implementation of the developed activities the district commissions on Ukrainization were created in the districts. The position of District inspector on Ukrainization was introduced.

To achieve the Ukrainization of schools it was necessary to prepare qualified teachers. In Glukhiv district teaching staff was systematically assessed and for those, who did not speak Ukrainian, appropriate training was organized. There was established a period, mainly for one year, for teachers to make a transition into Ukrainian as a language of teaching.

Due to the targeted efforts of Glukhiv Inspectorate of public education all the schools in several districts were turned into Ukrainian. These results showed significant achievements in the development of Ukrainian national education on the territory Glukhiv district. It should be noted that Ukrainization of the public education system did not lead to the total use of Ukrainian and elimination of other languages. On the contrary, it contributed to the development of national schools, their actual rise in the second half of the 20-ies. The data of Inspectorate of education testify about the preservation of a network of national schools in Glukhiv district.

Besides, the Russian-speaking population of Glukhiv district, willing to defend their privileged position at any cost, further defended the dominance of Russian culture. Failure to comply with orders of the Ukrainian authorities, sabotage were the usual means of struggle against the Ukrainian culture. Significant disadvantages in this case were observed in general education. So, in the course of checking the knowledge of Ukrainian language among the teachers in two districts, held in 1928, it was found out that only 8 % know language enough. In the late 20-ies Ukrainization faded into the background, and the subsequent period finally nullified the results.

Key words: indigenization, Ukrainization, secondary school, Glukhiv district.